

Тамара ПОЛЕЩУК

ВЪПРОСЪТ ЗА РУСКО-УКРАИНСКОТО ЕДИНСТВА И ЗА ОБОСОБЕНОСТТА НА УКРАИНЦИТЕ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ЮРИЙ ГУЦА-ВЕНЕЛИН

Within his short creative life Yuriy Venelin (whose genuine name was George Gutsa, 1802–1839), a Transcarpathian by origin, one of the founders of Slavonic studies in Russia, the first researcher of history and culture of the Bulgarians, wrote more than 60 scientific works on History, Ethnology, Study of Folklore, Philology of Slavic peoples. In the article paid to some aspects of Y. Venelin's scientific heritage that concern his vision of commonality and distinction of the Ukrainians and the Russians. A lot of factors influenced on his point of view: ancestry, education, messages of Romanticism, traditions of Historiography, intellectual background. In some works Y. Venelin wrote about ethnic unity of “severyany” (the Russians) and “yuzhany” (the Ukrainians), that form an integrated “Russian nation”. However he saw significant differences between them – in the languages, song creation, territory of settlement. In the argumentation between the “severyany” and “yuzhany” about their belonging to Kyivan Rus heritage Y. Venelin took the part of the “yuzhany”. His views were an attempt both to emancipate the Ukrainian history and not to dissolve finally with the “Russian” unity.

Името на Юрий Венелин, родом от украинското Задкарпатие, един от основателите на славистичната наука в Русия, първият изследовател на историята и културата на българите, е широко известно в славянския свят. Георги Гуца (такова е било истинското име на бъдещия учен) е роден на 22 април (4 май) 1802 г. в семейството на гръко-католически

свещеник от задкарпатското село Голяма Тибава (Велика Тибава), което е било част на Унгария, влизаща в състава на Австрийската империя. Той завършва гимназия и епископски лицей, но неочаквано се отказва от духовна кариера (има няколко версии на изследователите относно причината за това). Заедно с братовчед си Иван Молнар те напускат родното си място и решават да се преместят в Русия, която тогава е привличала към себе си мнозина представители на интелигенцията от славянските земи, в частност и Задкарпатието (М. Балудянски, П. Лодий, И. Орлай).

Пътят на братовчедите към Русия е през Лвов, където те решават да се задържат и през есента на 1821 г. стават студенти във философския факултет на Лвовския университет: Г. Гуца е зачислен под фамилията “Венелевич” (“Венелин” става вече по-късно, след преместването в Русия), а неговият братовчед – “Дудлович”¹. Както споменава по-късно И. Молнар, цялото свободно от занятията време Венелин прекарва в библиотеката и “историята запленила всичките му мисли”². За своето следване в Лвовския университет Ю. Венелин пише, че, изучавайки тук “курса на науките на факултета, към които се отнасят история и изкуство или правила на критиката, аз правех заради своето усъвършенстване извадки от различните предмети на обучението си, главно на исторически спорни и тъмни места, които изискват обяснения”³. Следването на братовчедите в Лвовския университет не продължава дълго – малко повече от една година. В края на 1822 г. те напускат Лвов, преминават руско-австрийската граница в Карпатите и се озовават в Кишинев, а през 1825 г. се преместват в Москва. Тук Ю. Венелин се среща със земляка си, прочутия славист и педагог Иван Орлай, който го посъветвал да стане лекар. Юношата се вслушва в съвета на И. Орлай и става студент в медицинския факултет на Московския университет, продължавайки да се интересува от история. Затова и не е странно, че едновременно със завършването на университета през 1829 г. вижда бял свят неговият труд “Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам”, който ще възбуди значителен интерес сред научната общественост.

С подкрепата на историка Н. Погодин и писателя С. Аксаков през 1830–1831 г. Ю. Венелин получава възможност да осъществи пътешествие до България, където събира значителен материал за своите по-нататъшни изследвания в областта на славянознанието. Блестящото образование, доброто възпитание и личните качества откриват пред него

чудесна перспектива на учен, но съдбата му е отредила прекалено малко време. Ю. Венелин умира на 25 март (7 април) 1839 г., когато е на 37 години, така и не успял да реализира огромния си потенциал на учен-енциклопедист.

За краткия си творчески живот Юрий Венелин е написал повече от 60 научни работи по история, етнография, фолклористика, литературознание, езикознание на славянските народи. Неговото творчество, включително и най-известната работа “Древние и нынешние болгаре...”, извиква двусмислени оценки и дискусии. Известният руски критик и публицист А. Пипин, оценявайки научните достойнства на Ю. Венелин, забелязва, че “отдавна го бяха обявили за фантазьор”. А всъщност, подчертава Пипин, Венелин е бил човек “надарен и начетен”, “с живо въображение, търсил е история в тъмните преразкази на старите летописи, в истинския народен бит и е чувствал историческия живот там, където още не бяха мислили да го виждат другите”⁴.

Целта на предлаганото проучване е да се обърне внимание на тези аспекти от творческото наследство на Ю. Венелин, които се отнасят до неговото виждане на руско-украинските сходства, както и на различията между украинците и руснаците.

На възгледите на Ю. Венелин по тези въпроси, освен неговият произход и образование, са оказали влияние и други фактори, преди всичко традициите на руската и украинската историография, с които той е бил добре запознат. През първите десетилетия на XIX в. в руските научни среди украинската и руската история са се разглеждали като течения на един поток, а украинците и руснаците – като съставни части на “единния руски народ”. За първи път Московия и Украйна са били обединени в украинската историческа творба “Синопис”, която се появява в Киев между 1670 и 1674 г. Най-вероятно автор на “Синопис” е архимандритът на Киево-Печерския манастир И. Гизел. За да си осигури защитата и поддръжката на московския цар, авторът е опитал да покаже връзката на Киев и Москва чрез няколко фактора: 1) общата династия на Рюриковичи и общата православна вяра; 2) православния “руски” народ, който населява територия, подвластна на Рюриковичи; 3) единната територия под название “Русия”, която включва Московия и Украйна и е законно наследство на Рюриковичи; 4) московският цар, който е потомък на Рюриковичи⁵. Когато Московия се превръща в Руската империя, “Синопис” става своеобразен трамплин за развитието на руската имперска историография.

Първото пълно научно изложение на “традиционната схема” на руската история прави Н. Карамзин. Неговата “История государства Российского” (1816–1824) започва от IX век в Киев, нататък се простира до Владимир-Суздальската земя, после до Москва и най-сетне до Санкт-Петербург. Като цяло руската история е отъждествена с историята на династията и държавата или с последователна промяна на държавите. Своеобразно разширение на имперския разказ на Н. Карамзин става четиритомната “История Малой России” на Д. Бантиш-Каменски (1822), който успява да намери място за Украйна в имперската схема като една от многобройните провинции на Русия. Впрочем, в рецензията на работа на Д. Бантиш-Каменски руският историк и журналист Николай Полевой иронично отбелязва: може да се смята, че “Малорусия” се отличава от Московската губерния не повече, отколкото Ярославска или Владимирска губернии. Според Полевой, “малорусите” се отличават от “великорусите” физически, културно и духовно; те са “наши, но не сме ние”⁶.

В схемата на Н. Карамзин “руската” история започва в Украйна, а след известно време се премества в Русия. Но какъв статус е имала тогава Украйна, когато тя не е била свързана с руската държава? Дали по това време Украйна също е принадлежала към руската история? Тази очевидна празнина в “Историята” на Карамзин е запълнил Н. Устрялов, който, използвайки идеите от “Синопис”, в първия официално одобрен учебник по руска история (1839) доказва, че “Русия” като политическа нация с един език и обща вяра в самодържавието е съществувала още от времето на Киевска Рус. Утвърждавайки основното етническо и политическо единство на Русия и Украйна, Н. Устрялов успява да представи украинската история като постоянна борба за обединението с Московия / Русия⁷.

Наред с идеите от “Синопис”, където се доказва близостта на Украйна и Московия / Русия чрез религия, династия, висша култура и даже етнос, другата украинска традиция на “историописането” е представена от казашките хроники (най-забележителните казашки хроники принадлежат на Григорий Грабянка и Самойло Величко), които не отричат тази близост, но настояват за обособеността на политическото и социално устройство на Украйна. За разлика от “Синопис”, в казашките хроники няма нито обща схема на източноевропейската история, нито опити да се аргументира царската протекция чрез династичните права, нито даже да се намерят етнически или религиозни връзки на Украйна

и Русия. Те се опитват да предадат историята на Украйна от гледна точка на украинското казачество, обосновавайки статуса на Малорусия (такова е названието на Украйна в състава на Русия в средата на XVIII век) като автономна област на Руската империя.

Вероятно Ю. Венелин е познавал добре съдържанието на най-важната творба на украинската политическа мисъл в началото на XIX в. – анонимния политически трактат “Історія Русів”. Неговата основна теза се заключава в това, че Украйна има природно, морално и историческо право на собствено политическо развитие. Освен това в трактата се подчертава, че руски (украински) народ е съществувал като политически организъм от времето на Киевска Рус. Руският народ е бил независим по време на управлението на собствените си князе, докато татарите не са го принудили да влезе в съюзнически отношения с Литва и Полша, “като равен с равен и свободен със свободен”. Същата съюзническа теория е приложена и за Переяславското споразумение с руския цар от 1654 г. , и за съществуването на автономна Малорусия в Руската империя. Следователно Украйна никога не е била завоювана и е влизала във всички съюзи в своята история като свободен и равноправен партньор⁸.

Освен съществуващите историографски подходи, върху възгледите на Ю. Венелин е повлияло неговото интелектуално обкръжение, най-напред землякът му И. Орлай, руският историк Н. Погодин, бъдещият ръководител на славянофилски кръжок А. Хомяков, езиковеди, историци, журналисти, с които той е бил в контакт. Така например особен интерес у Ю. Венелин са могли да предизвикат дейността и творбите на поляка З. Доленга-Ходаковски (Адам Чарноцки), с когото е сътрудничил И. Орлай. Този полски етнограф и археолог в първите десетилетия на XIX в. е изследвал археологически паметници, записвал е народните песни на Деснобрежна Украйна. Въпреки Н. Карамзин, З. Доленга-Ходаковски твърди, че руската история започва не на “Север” и не от призоваването на варягите. Запазената в “народните песни” и археологичните паметници история е започнала на “Юг” много преди пристигането от “Север” на първите варяжки князе. Както изтъква след Д. Сондерс О. Толочко, З. Доленга-Ходаковски обяснява по-ясно от всеки от своите съвременници фундаменталната разлика между Юга и Севера, а също и начина, по който културата на Юга е способна да промени посоката на руската култура⁹.

Ю. Венелин живее в епохата на възхищение на образованите хора от Източна и Западна Европа от идеите на Романтизма. Постхерде-

ровското “откриване на народа” дава възможност да бъде открит “народ” не само в политически и културно развити нации, а и в бездържавни етнически общности на носителите на “народната култура” – в техния език, обичаи, песенно творчество, което по убеждение на интелектуалците от романтичeskата епоха олицетворява “душата на народа”. Статията на Ю. Венелин “Мысли об истории вообще и русской в частности...” свидетелства, че нейният автор мисли с категории, типични за тази епоха. Той е убеден, че главен обект на историческото изследване е народът и предлага програма за изследване на историята на народа, според която ученият трябва да изучава “вътрешното и външно устройство на народа”, разликата му от другите народи, езика, името на народа, неговия бит, традиции, взаимните връзки с другите народи и – изцяло по Хердер – “душата на народа”¹⁰. Затова например Ю. Венелин смята, че известната работа на Н. Карамзин “История государства Российского” е сбор от “различни неща в хронологически ред”¹¹.

По наше мнение, изброените фактори са имали голямо влияние върху възгледа на Ю. Венелин относно руско-украинското единство, а също така и относно разликите между украинците и руснаците. Най-голям интерес в този контекст представлява книгата на Ю. Венелин “Об источнике народной поэзии вообще, и о южно-русской в особенности” (1834), която е посветена на анализ на сборника от украински народни песни на М. Максимович, и незавършената статия “О споре между южанами и северянами на счет их россизма”, която е намерена в архива на учения след неговата смърт. Анализирайки украинските народни песни, събрани и публикувани от М. Максимович, Ю. Венелин използва термина “Южна Рус” като най-широк за определяне на етническата територия на украинците, а “южани” – като сборно название, което ги обединява, за разлика от “Северна Рус”, “северяни”, които се отнасят към руснаците. Според него, “южани” и “северяни”, украинци и руснаци съставят единен руски (“русский”) народ. Точно от такива позиции той характеризира и украинската песен: “Може да се каже решително, че сърцето на руския народ се намира на Юг, а главата на Север”. Освен това той отбелязва, че “източник на поетичното за Южната Рус е Северната Рус; източник на Южната е Северната. Едната много би загубила без другата; само едната с другата може да се развива, да съществува: защото нито едната, нито другата не съставя цял народ, а само част от него”¹².

Същевременно за Венелин е напълно очевидно териториалното и езиково единство на “южаните”, които живеят в Русия, Полското княжество, Галичина и Северна Унгария, тоест на територията на Руската и Австрийската империи. Затова събраните от М. Максимович народни песни, смята той, принадлежат на цялата “Южна Рус”, защото песен, “създадена в Люблин или в Замостя, е близка до тази от Харков; това, което пеят около Перемишл в Галичина, това разбират и в Глухов; това, което е възникнало под Каменец-Подолски, това може да принадлежи и на воронежци, и на черноморци”¹³. Запленен от душевността на украинската песен, той утвърждава, че “подобно народно богатство не може да предостави нито едно от европейските племена, ако не причисляваме тук литературните романи”¹⁴. Тъй като именно “в песента като в огледало се отразява духът на човека”, изследователят посочва редица разлики между “южани” и “северяни”, украинци и руснаци. Той пише за прекалената чувствителност на “южанина” в сравнение със “северянина”, който “от своята песен никога няма да заплаче”; за противоположността на начините на живот: “северянинът” е пътешественик, “южанинът” е домошар; “северянинът” е обърнат навън към света, а „южанинът” – навътре към себе си; “северянинът” принадлежи повече на външни обстоятелства, отколкото на себе си и семейството; “южанинът” е човек най-напред семеен; “северяните” притежават повече ентузиазъм, “южаните” – повече характер и устойчивост; у “северяните” има повече мисли, у “южаните” – повече чувства; “южанинът” по-добре съставя план, “северянинът” по-добре го изпълнява; “северяните” са повече склонни към литературата, “южаните” са повече склонни към науките и т.н. Посочвайки тези и няколко други разлики между украинци и руснаци, Ю. Венелин определено идентифицира себе си с украинците: “Имам честта според племето и рождението си да принадлежа към Южната Рус...”¹⁵.

В работата “О характере народных песен у славян задунайских”, анализирайки устнопоетичното творчество на южните славяни, Ю. Венелин прави широки съпоставки на героичния епос на южно- и източнославянските народи. Той утвърждава, че героичният епос на сърби и българи ги сродява с украинците, с казашкия епос, на който също е свойствен героичния дух. Всичките останали славянски етноси изследователят отнася към тези, които са лишени от така нареченото чувство за епопея: “Има народи, за които това чувство за епопея е недостъпно; това са народи женски или тези, които са паднали духом”¹⁶.

Още по-изразително различията между украинците и руснаците Ю. Венелин посочва в незавършената статия “О споре между южанами и северянами на счет их россизма”, която е публикувана след неговата смърт. Времето на нейното написване се определя по това, че тя е рецензия на книгата “Описание Украйны” на Г. Де Боплан, която е публикувана на руски език през 1832 г. Анализирайки книгата, ученият критикува Боплан за тясното виждане на територията на Украйна: направеното описание “по-добре би било да се нарече описание на Днепър”, а самата книга – “Нещо за правата и начина на живот на украинските казаци, татарите и поляците” – иронизира той¹⁷. Венелин се опитва да се справи с етнонимите “Украина” (“Украйна”), “Мала Русия”, “украинци”, “малоруси”, “казаци”. В търсенето на отговори на тези въпроси той пише за етническото единство на всичките източни славяни, използвайки термина “руски народ”, който съществува като групи – “северяни” и “южани”. Разликите между тях за него са в езика и в териториалното разселване. Ученият отбелязва: “Главното условие за разделянето на един и същ огромен народ на две групи е взаимното, постоянно отдалечаване на езика. Това обособяване се нарича “наречие”; оттук наречие южно и северно”. За него също е очевидно езиковото единство на всичките “южани”, които живеят на територията на Руската и Австрийската империи. Етническата територия на украинците той очертава със следните губернии: Подолска, Волинска, Киевска, Черниговска, Полтавска, Минска, Гродненска, Могилъовска, Катеринославска, Херсонска, Слободско-Украинска, Таврийска, Витебска, Воронежска, Курска, Виленска, Белостокска област, земите на Черноморските казаци, Бесарабска област, Люблинско воеводство в Полското царство¹⁸.

В тази статия Ю. Венелин засяга и въпрос, който публично още не е бил обсъждан – противоречията между “южани” и “северяни” относно техния “русизъм”, тоест става въпрос за това кой от тях е повече “руски”, на кого принадлежи киевско-руското наследство. Макар ученият и да не е одобрявал този спор, смятайки го за вреден за двата народа, неговите разсъждения свидетелстват, че той е на страната на “южаните”. В спора на “двамата руски братя за наследството”, казва Венелин, взема участие цяла Европа и частично Азия, но всички народи се изказват “в полза на южаните”, защото смятат, че “Рус е от Карпатите до Глухов и Витебск, а всичко останало е Московщина. Напразно Грозни и величественият Алексей са се наричали царе на цялата Голяма и Малка, и Бяла Русия; тогава в договорите на Европа само

Галичина, Подоле и Волин са наричани Рус”. И макар че названието “Рус” след 1812 г. се разпространява по цялата Московия, подчертава историкът, “съседните народи за дълго време няма да забравят името москали”¹⁹. Както виждаме, Ю. Венелин отстоява названието “Рус” като собствено име на украинците.

От спора на “двамата руски братя”, според историка, са се възползвали поляците, които без всякакви основания са обявили Рус като свое отечество. И сега, изтъква той, “по цялата Южна и Западна Рус, цялата Рус е в селячеството; надлъж и нашир всичко е няма и тихо сред жителите; на въпроса на западен пътешественик само селянин от околността на Гроден, Брест или Замостя ще каже . . . , че той е русин и че езикът му и вярата му е руска, не казвайки така за Волин, за Подоле. Чувствайки своето унижение, за южанина-русин няма сила, няма удоволствие в неговото собствено име, в името Рус”. Същевременно авторът е убеден, че значителна част от “руските поляци” са потомци на Рус “по своето отечеството, произход и кръв, а не по своя сегашен език, вяра и чувства”²⁰.

Своеобразно продължение на статията “О споре...” е още една незавършена работа на Ю. Венелин – “Об украинском правописании”. Тук изследователят, макар че смята, че руският език има северно-руско и южно-руско (малоруско) наречие, същевременно набляга върху това, че “правописът, приет от руската литература, принадлежи не единствено на Северна Рус, но и на Южната” и затова той е “общо-руски”. Освен това, Венелин утвърждава, че “цялата заслуга за създаването на единен правопис принадлежи на южните руси”, тъй като в XVI и XVII век Южна Рус е имала много по-високо ниво на образование и култура от Северна²¹. Според него, още преди Петър I възпитаниците на Киевската академия, които е трябвало да преодоляват и “предубеждение, и недоверие”, са започнали да сближават Русия и Европа. Именно благодарение на тях “северяните са спрели да странят от латински”, а следователно са се присъединили към европейската култура, изтъква той²². Особено високо оценява Ю. Венелин дейността на Петро Могила, когото нарича “ангел”, “светило Боже”, “нов лъч на просветителство”. Той сравнява значимостта на дейността на Петро Могила за Русия с дейността на Петър I²³. В тези стремежи на Ю. Венелин да отстои приноса на украинците в развитието на руската култура се виждат началата на възникване на идеята на “общорускост”, която след време ще бъде използвана от руските националисти за отричане правото на украинците на собствено развитие.

Следователно, според нас, Юрий Венелин няколко десетилетия преди известната полемика между М. Максимович и Н. Погодин, преди статиите на Н. Костомаров на страниците на “Основа” започва да формулира идеята за “две руски народности”. Възгледите на Ю. Венелин са били едновременно опит и да еманципира украинската история и култура, и да не скъса окончателно с руско-украинската общност. Те се вписват в концепцията за така наречената малоруска идентичност, която, от една страна, е средство за интелектуално приспособяване към концепцията за многочислените лоялности и идентичности, свойствени на многонационалните държави, а, от друга страна, става мост към модерния украински национализъм.

БЕЛЕЖКИ

¹ Следването на Ю. Венелин в Львовския университет задълбочено проучва прочутият украински българист Володимир Чорний: **Чорний, В.** Юрій Венелін – будитель слов’янських народів. – В: **Чорний, В.** Слов’янознавчі студії: статті, виступи та ювілейні матеріали. Львів, 2002, с. 175–182.

² **Молнар, И.** Черты из частной и ученой жизни Юрия Ивановича Венелина. – В: **Венелин, Ю. И.** Древние и нынешние словене в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. Историко-критические изыскания. М., 1841, т. 2, с. IX.

³ **Венелин, Ю. И.** Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. М., 1829, т.1, с. VIII.

⁴ **Пыпин, А. Н.** История русской этнографии. СПб, 1891., т. 3, с. 301–302.

⁵ **Когут, З.** Розвиток української національної історіографії в Російській імперії. – В: **Когут, З.** Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної історії України. Київ, 2004, с. 188–189.

⁶ Пак там, с. 197.

⁷ **Когут, З.** Династичне чи етнодинастичне царство? Дві ранньомодерні концепції Росії. – В: **Когут, З.** Коріння ідентичності..., с. 185–186.

⁸ **Когут, З.** Розвиток української національної історіографії в Російській імперії. – В: **Когут, З.** Коріння ідентичності..., с. 194–195.

⁹ **Толочко, О. П.** Києво-руська спадщина в історичній думці України початку ХІХ ст. – В: Українські проекти в Російській імперії. Київ, 2004, с. 308–309.

¹⁰ **Венелин, Ю.** Мысли об истории вообще и русской в частности... М., 1847, с. 1–3.

¹¹ Пак там, с. 19.

¹² **Венелин, Ю.** Об источнике народной поэзии вообще, и о южно-русской в особенности. – В: **Юрій Венелін.** З наукової спадщини славіста: З нагоди 200-ліття від дня народження Ю. Венеліна. Ужгород, 2002, с. 39, 45, 85–86.

¹³ Пак там, с. 78.

¹⁴ Пак там, с. 79.

¹⁵ Пак там, с. 80–85.

¹⁶ **Венелин, Ю.** О характере народных песен у славян задунайских. М., 1835, с. 100.

¹⁷ **Венелин, Ю. И.** О готах. Об обрах. О споре между южанами и северянами на счет их россизма. М., 1848, с. 1, 2.

¹⁸ Пак там, с. 2–4.

¹⁹ Пак там, с. 5–6.

²⁰ Пак там, с. 8.

²¹ **Венелин, Ю.** Об украинском правописании. – В: **Свенцицкий, И.** Материалы по истории возрождения Карпатской Руси. Львов, 1905, с. 119, 111-112.

²² Пак там, с. 113.

²³ Пак там, с. 114–116.